BİBLİYOGRAFYA :

Serkîs, *Mu'cem*, I, 673; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, Dımaşk 1376-80/1957-61 → Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî), V, 246; *Karatay, İÜ-Arapça Basmalar*, s. 201; Ahmed Atıyyetullah, *el-Ḳāmûsü'l-İslâmî*, Kahire 1383/1963, I, 570-571; Enver el-Cündî, *Abdülazîz Şâvîş*, Kahire 1965; Ö. Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1974, II, 777-778; Ziriklî, *el-A'lâm* (nşr. Züheyr Fethullah), Beyrut 1984, IV, 17; Ömer Rıza Doğrul, "Abdülaziz Çaviş", *İTA*, II, 365-371.

 MUHAMMED EROĞLU

ABDÜLAZÎZ ed-DEBBÂĞ

(عبدالعزيز الدباغ)

Abdülazîz b. Mes'ûd b. Ahmed ed-Debbâğ el-Hasenî el-Bekrî
(ö. 1132/1720)

Hızıriyye tarikatının kurucusu olarak kabul edilen Faslı mutasavvıf.

1090'da (1679) Fas'ta doğdu. Görüş ve düşüncelerinin nakledildiği *el-İbrîz* adlı eserde devrinin **gavs***ı olarak tanıtılmasına rağmen hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Kaynaklar ona nisbet edilen bu eseri zikretmekle yetinirler. Kendisiyle Receb 1125'te (1713) tanıştığını, şeyhinin o sıralarda otuz beş yaşında olduğunu söyleyen müridi ve *el-İbrîz*'in derleyicisi Ahmed b. Mübârek (ö. 1156/1743), onu eşi bulunmayan tasarruf sahibi bir velî olarak anmasına, Allah, Kur'an, kâinat ve insan hakkında söylediği her sözü mutlaka kabul edilmesi gereken ilâhî bir sır gibi göstermeye çalışmasına karşılık, hayatının ana çizgileri konusunda doyurucu bilgi vermez. Meselâ, adı geçen eserde şeyhinin henüz kırk bir yaşını tamamlamadan öldüğünü birkaç defa tekrarlamasına rağmen ölüm tarihi ve sebebinden hiç bahsetmez. Bununla beraber bizzat Debbâğ, *el-İbrîz*'de kendisinin Hz. Peygamber'in rüyadaki emirleri üzerine gerçekleşen bir evliliğin meyvesi olduğunu söyler ve büyük bir velî olacağının doğumundan çok önce haber verildiğine dikkat çeker; Hz. Hasan soyundan olduğunu, âlim ve tasavvufa ilgi duyan bir ailenin ikinci çocuğu olarak 1679'da dünyaya geldiğini, 1699'da annesini kaybedince babasının ikinci defa evlendiğini anlatır. Ayrıca soyunun ve tarikat silsilesinin Hz. Ebû Bekir'e dayandığını, dolayısıyla Sünnî ve Sıddîkî olduğunu, onun sırlarının vârisi bulunduğunu belirtir. İlk şeyhi Hızır'ın yanı sıra on Sıddîkî şeyhten feyz aldığını, annesini kaybettiği yıl, daha sonra evleneceği kadının ve ondan doğacak iki oğlu ile kızının kendisine açık bir şekilde gösterildiklerini ve her şeyin gördüğü gibi gerçekleştiğini ifade eder.

Ahmed b. Mübârek'in, onun hem "ümmî" bir zat olduğunu sık sık tekrarlaması, hem de bütün âlemlere, dillere, geçmişe, içinde yaşanılan zamana ve geleceğe ait bilmediği ve bilemeyeceği hiçbir şeyin bulunmadığını ilâve etmesi, gerçeği ifadeden çok, onu tam anlamıyla bir "insân-ı kâmil" olarak takdim etme gayretiyle açıklanabilir. Çünkü *el-İbrîz*'in muhtevasından Abdülazîz ed-Debbâğ'ın hadis, tefsir, fıkıh ve kelâm ilimlerini iyi bildiği, mükemmel bir tasavvuf kültürüne sahip bulunduğu, Bâyezîd-i Bistâmî, Hallâc, Hakîm-i Tirmizî, Gazzâlî, İbnü'l-Arabî, İbnü'l-Fârız ve benzerlerinin nübüvvet, velâyet, **keşf*** ve varlık hakkındaki görüşlerini okuduğu anlaşılmaktadır.

Zâhir ilmini öğrenmeyen bir velîye "büyük feth"in (**keşf***) vâki olmayacağını, zâhir ve bâtın ilmini bilmeyen ve her iki ilimde kâmil olmayanların mürşidlik yapamayacaklarını söyleyen Abdülazîz ed-Debbâğ'a göre kâmil ilim, Allah'ın ihsan ettiği ledün ilmidir. Duyularla elde edilen ilim, bu ilmin yanında bir hayal gibidir. Bâtınî ilim güneşe, zâhirî ilim ise bir fenere benzer; insan gece fenere muhtaç olduğu gibi bâtınî ilim de zâhirî ilme muhtaçtır.

Abdülazîz ed-Debbâğ'a göre peygamberler devamlı Hakk'ı müşahede halinde bulundukları ve uyurken dahi müşahedeleri kesilmediği için, kendilerinden asla günah sâdır olmaz. Tıpkı peygamberler gibi keşfe mazhar olan kâmil velîler de her an Allah'ı müşahede ile meşguldürler; kalpleri ve düşünceleri Allah'tan başka her şeyden (**mâsivâ***) ilgiyi kesmiştir. Peygamberler küçük yaştan itibaren, velîler ise keşften sonra mâsumdurlar. Peygamberler gibi velîlere de melek iner; emir ve nehiy getirir. Onlar hiçbir mezhebe bağlı değildirler. Her vakit aynı anda ve aynı kuvvette ruhlarıyla Allah'ı, zatlarıyla da Resûlullah'ı müşahede ederler. Allah kâinatta kâmil velîler yani gavs ve kutublar vasıtasıyla tasarrufta bulunur. Çünkü onlar Hakk'ın "mazhar"larıdır. Allah, gaybın kapısını Hz. Muhammed'e açtığı gibi ümmetindeki gerçek velîlere de açmıştır. Ancak onları Allah ve Resûlü ile mukayese etmemek gerekir.

Abdülazîz ed-Debbâğ şeyh-mürid münasebetlerini de ele alır ve şeyhin gerekliliği üzerinde önemle durur. Mürid için büyük günahların en büyüğü, bir saat, hatta bir an için şeyhini hatırlamamasıdır. Fakat kulun sevgisinden ziyade Allah'ın kulunu sevmesi mühim olduğu gibi, müridin sevgisinden çok şeyhin sevgisi önemlidir. Mürid, Resûlullah devrinde bulunmuş olsaydı ona nasıl itaat etmesi ve bağlanması gerekecek idiyse şeyhine de öyle itaat ve itimat etmelidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdüsselâm b. Tayyib el-Kādirî, *ed-Dürrü's-senî fî ba'zı men bi-Fâs min ehli'n-nesebi'l-Ḥasenî*, Fas 1303; Ahmed b. Mübârek es-Sicilmâsî, *el-İbrîz*, I-II, Kahire 1278; *a.e.* (nşr. Muhammed Adnan), Dımaşk 1984; Muhammed b. Tayyib el-Kādirî, *Neşrü'l-meşânî li-ehli'l-ḳarni'l-ḥâdî 'aşere ve's-sânî* (nşr. Ahmed Tevfîk — Muhammed Hiccî), Rabat 1407/1986, III, 245-246; Louis Rinn, *Marabouts et Khouan*, Alger 1884, s. 43, 399-402; Brockelmann, *GAL*, II, 614; *Suppl.*, II, 704; Yûsuf en-Nebhânî, *Câmi'u kerâmâti'l-evliyâ'* (nşr. İbrâhim Atve İvad), Kahire 1381/1962, II, 173-194; Ziriklî, *el-A'lâm* (nşr. Züheyr Fethullah), IV, 28.

 (DİA)

ABDÜLAZÎZ ed-DİHLEVÎ

(عبدالعزيز الدهلوى)

Abdülazîz b. Ahmed b. Abdirrahîm el-Ömerî el-Fârûkī ed-Dihlevî
(ö. 1239/1824)

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin oğlu, Sirâcü'l-Hind unvanıyla tanınan müfessir ve muhaddis.

Delhi'de doğdu (1159/1746). Hindistan'ın meşhur hadis ve kelâm âlimi, aynı zamanda Nakşibendî tarikatının şeyhi olan babasının Hint müslümanları arasındaki üstün mevkii sebebiyle iyi bir tahsil gördü. Daha çocuk denecek yaşta iken Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyerek tecvid ve kıraat öğrendi. On bir yaşına geldiği sıralarda, babası tarafından görevlendirilen iki hocanın yanında eğitim gördü. Başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere *el-Muvaṭṭa'*, *Mişkâtü'l-Meṣâbîḥ*, *Şemâ'ilü't-Tirmizî* gibi eserleri ya bizzat babasına okudu veya babasının huzurunda okunurken dinledi; sonra da ondan bu kitapların rivayet iznini aldı. Henüz on altı yaşında iken tefsir, hadis, fıkıh, usul, akaid, kelâm, mantık, cebir, geometri, astronomi, tarih ve coğrafya gibi ilimler alanındaki geniş bilgisiyle herkesin dikkatini çekti. 1762 yılında babasının ölümü üzerine, dedesinin adını taşıyan Rahîmiyye Medresesi'nde babasının yerine ders okutmaya